

Ontwerp position paper (online) privacy en de rol van opvoedingsverantwoordelijken	1
(Online) privacy en de rol van opvoedingsverantwoordelijken	1
Vanuit het Kinderrechtenverdrag	1
Vaststellingen en aanbevelingen	3
Algemeen	4
Ouders	7
Onderwijs	8
Jeugdhulp	11
Nuttige links en bronnen	15

(ONLINE) PRIVACY EN DE ROL VAN OPVOEDINGSVERANTWOORDELIJKEN

VANUIT HET KINDERRECHTENVERDRAG

De Kinderrechtencoalitie vertrekt bij het uitwerken van haar standpunten altijd vanuit het kader van het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind, het zgn. IVRK¹:

Art. 16 van dit IVRK bepaalt dat:

1. Geen enkel kind mag worden onderworpen aan willekeurige of onrechtmatige inmenging in zijn of haar privéleven, in zijn of haar gezinsleven, zijn of haar woning of zijn of haar correspondentie, noch aan enige onrechtmatige aantasting van zijn of haar eer en goede naam.
2. Het kind heeft recht op bescherming door de wet tegen zodanige inmenging of aantasting.

Het Comité² voor de Rechten van het kind, dat toeziet op de naleving van het Kinderrechtenverdrag, organiseert minimum één keer per jaar een 'Day of General Discussion'. Doel van deze 'reflectiedagen' is een beter begrip te krijgen over de inhoud en de implicaties van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind, gezien het feit dat de dagen gewijd worden aan specifieke artikels uit het Verdrag of aan specifieke thema's. Volgend op de discussie neemt het Comité aanbevelingen aan.

Op 12 september 2014 werd er zo'n 'Day of General Discussion' georganiseerd over "Digital media and children's rights"³. Het algemene doel van deze dag was een beter inzicht krijgen in de effecten van sociale

¹ Dit Verdrag inzake de Rechten van het Kind werd door maar liefst 196 Staten geratificeerd:

<http://kinderrechtencoalitie.be/sites/default/files/wysiwyg/Databanken/KinderrechtenAlgemeen/Internationaal-VN/ivrk.pdf>

² Het Comité voor de Rechten van het Kind bestaat uit 18 onafhankelijke experts die toezien op de naleving van het IVRK door de Staten.

<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/CRCIndex.aspx>

³ Day of General Discussion: "Digital media and children's rights" 12 september 2014,

<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/Discussion2014.aspx>

media en nieuwe ICT-toepassingen op kinderen, om te komen tot een beter begrip van de impact en de rol van kinderrechten op dit gebied en om 'rights-based' strategieën te ontwikkelen die de online mogelijkheden voor kinderen maximaliseren en die hen tegelijkertijd beschermen tegen risico's en mogelijke schadelijke effecten.

In het rapport⁴ n.a.v. deze Day of General Discussion doet het Comité voor de Rechten van het Kind een aantal aanbevelingen m.b.t. 'Digital media and children's rights'. Het gaat dan over dataverzameling, samenwerking met het middenveld, bewustwordingscampagnes en trainingen, kinderrechten en de zakenwereld, non-discriminatie, vrijheid van expressie, toegang tot aangepaste informatie, vrijheid van vereniging en bescherming tegen geweld, uitbuiting en mishandeling. Ook gaat er speciale aandacht uit naar kinderen met een beperking. Twee aanbevelingen uit het rapport gaan specifiek over het recht op privacy:

Right to privacy

102. States should guarantee the protection of children's rights to privacy in relation to digital media and ICTs and develop effective safeguards against abuse without unduly restricting the full enjoyment of their rights laid down under the Convention. States should also develop and strengthen awareness-raising programmes for children on privacy risks related to the use of digital media and ICTs and regarding self-generated content.

103. The Committee moreover recommends that States ensure that all children have meaningful and child-friendly information about how their data is being gathered, stored, used and potentially shared with others. In this regard, States should ensure that age-appropriate privacy settings, with clear information and warnings, are available for children using digital media and ICTs.

Het Comité beveelt tenslotte aan dat alle Verdragsstaten systematisch in hun periodieke rapporten⁵ aandacht besteden aan kinderrechten en digitale media en ICT en concludeert:

All children should be able to safely access ICTs and digital media, and be empowered to fully participate, express themselves, seek information and enjoy all the rights enshrined in the Convention on the Rights of the Child and its Optional Protocols without discrimination of any kind.

⁴ http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/2014/DGD_report.pdf

⁵ Staten die het IVRK geratificeerd hebben dienen vijfjaarlijks een rapport in te dienen bij het Comité voor de Rechten van het Kind. Ook het middenveld kan een rapport indienen. Dit is de 'corebusiness' van de Kinderrechtencoalitie: het opstellen van een zogenaamd 'alternatief rapport'. Het laatste dateert van 2010 en kan u bekijken op http://kinderrechtencoalitie.be/sites/default/files/wysiwyg/alternatiefrapport/alternatief_rapport_2010.pdf

VASTSTELLINGEN EN AANBEVELINGEN

‘Ensuring children’s rights online is not only fundamental to guaranteeing all other civil and political rights for children; it is the foundation of the rule of law and democracy for all.’⁶

‘Het recht op online privacy is van groot belang voor jongeren. Het internet is voor hen een zeer aanwezig en invloedrijk medium. Ze leren, spelen, geven hun mening, werken en maken contacten via het internet. Dat jongeren internet gebruiken, heeft vele positieve aspecten. Toch kennen veel jongeren hun rechten niet en daarom zijn ze kwetsbaar wat betreft hun online privacy. Jongeren worden slachtoffer van geweld, hebben toegang tot ongewenste content, worden als consument gezien en hebben problemen rond de bescherming van hun gegevens. Het gebruik van internet draagt bij aan hun rechten, maar leidt ook tot schendingen van hun rechten. Online privacy houdt in dat jongeren in vertrouwen kunnen communiceren via het internet en dat ze zelf te allen tijde kunnen bepalen wie welke informatie van en over hen te zien krijgt.’⁷

‘Mensen hebben dezelfde privacyrechten online als offline. Dat zegt de AV van de VN. De VN zijn bezorgd over de elektronische bewaking, het onderscheppen van digitale communicatie en het verzamelen van persoonlijke data en de impact daarvan op mensenrechten. Jongeren zijn koplopers in het gebruik van nieuwe technologieën en daardoor ook bijzonder kwetsbaar voor schendingen van hun privacy. De VN-resolutie die de AV op 18.12.2013 goedkeurde roept staten op om het recht op privacy te respecteren en te beschermen, ook in de digitale communicatie.’⁸

‘In short, while enabling innovation is a central priority for Internet governance, any innovation must recognize that one in three users (or more or less) is likely to be a child— both an independent rights-holder and a legal minor possibly lacking adequate parental or state protection. Internet governance principles, discourses and practices must, therefore, be reshaped to accommodate this knowledge. At present, recognition of children’s rights online is impeded by the fact that existing legal approaches to governance (or consumer protection) assume that users are adult, and by the technological difficulty faced by many Internet services of knowing in practice whether a user is an adult or a child.’⁹

‘Implementeer de wetgeving beter rond online privacy voor jongeren. Informeer hen over de realiteit van het internet, hun rechten en de hulpinstanties waar ze terecht kunnen in geval van problemen. Doe dit via bewustwordingscampagnes, neem mediawijsheid meer op in het onderwijs en ondersteun organisaties die hierrond werken.’¹⁰

In wat volgt doen we enkele algemene vastellingen en aanbevelingen, gevolgd door deze gericht aan drie specifieke groepen opvoedingsverantwoordelijken: de ouders, het onderwijs en de jeugdhulp.

⁶ CRINmail 1436, 8 juli 2015: Childen and digital rights

⁷ Advies 1504 Vlaamse jeugdraad Jongerenrechten, 1 juli 2015

⁸ Kinderrrechtencommissariaat, jaarverslag 2013 - 2014, p. 122

⁹ One in three: Internet Governance and Children’s Rights, Sonia Livingstone, John Carr and Jasmina Byrne, Global commission on internet governance, Paper Series, nr. 11, november 2015, p. 15

¹⁰ Advies 1504 Vlaamse jeugdraad Jongerenrechten, 1 juli 2015

- Er gaat schijnbaar geen jaar voorbij of we leren wel een nieuwe term kennen: *sharenting*¹¹, *oversharenting*, *sexting*,....Maar liefst één vierde van de cases die de hulplijn van Child Focus contacteren gaat over *sexting*. Het is het tweede grootste probleem na *grooming*. Het zijn vooral foto's die doorgestuurd worden naar de groep (*sexting* in de tweede graad) die veel problemen veroorzaken. Jongeren weten niet hoe hiermee om te gaan als dit bv. op Facebook verschijnt.
- Kinderen en jongeren die contact opnemen met Awel geven aan zich (te sterk) gecontroleerd te voelen door ouders of leerkrachten in casu hun online gebruik.
- Meer en meer ouders vragen expliciet dat de foto's van hun kinderen niet op de site van de school worden gezet.

Via het netwerk van 28 ngo's van de Kinderrechtencoalitie - waartoe Awel en Child Focus behoren - en de media vangen we op dat er nood is aan meer informatie en regelgeving m.b.t. online media.

Onderzoek¹² bij meer dan 1 900 leerlingen, verspreid over 15 Vlaamse scholen, uitgaande van de School voor Massacommunicatieresearch van de KU Leuven, met tot doel het sociale netwerksitegebruik en welzijn van Vlaamse jongeren in kaart te brengen, alsook het verband tussen sociale mediagebruik, stress, sociale steun en welzijn tijdens de adolescentie te onderzoeken toont aan dat:

- 78% van de jongeren een eigen computer/laptop heeft - 76% gebruikt deze computer/laptop op zijn/haar kamer - bij 18% wordt deze computer/laptop gecontroleerd door de ouders;
- 63% van de jongeren heeft thuis een ipad/tablet - 36% mag deze ipad/tablet meenemen naar school/vrienden - bij 25% wordt deze ipad/tablet gecontroleerd door de ouders - 42% geeft aan dat dit zijn/haar persoonlijke ipad/tablet is
- 79% van de jongeren heeft een smartphone - 83% gebruikt deze smartphone om op het Internet te surfen - 54% heeft een data-abonnement
- Top 3 activiteiten op het Internet: 1. Sociale netwerksites bezoeken (gemiddeld dagelijks) 2. Chatten met mensen die je kent (gemiddeld meerdere keren per week) 3. Gamen (gemiddeld 1 keer per week)
- 92% van de jongeren heeft een Facebook-profiel en de gemiddelde tijd op die ze op Facebook doorbrengen bedraagt 1,5u à 2u op een weekdag en 2u à 2,5u op een weekenddag. Gemiddeld heeft men tussen de 400 en 500 Facebook-vrienden, worden 40 à 50% van de Facebook-vrienden als echte vrienden beschouwd, zou men tegen 50 à 60% van de Facebook-vrienden iets zeggen in het dagelijks leven, krijgt men tussen de 21 en 25 vind-ik-leuks wanneer men iets post en krijgt men tussen de 11

¹¹ Onder *sharenting* verstaan we de praktijk waarbij ouders op regelmatige basis de sociale media gebruiken om gedetailleerde informatie over hun kinderen te communiceren. Bij *oversharenting* gaat het zelfs over intieme details, gaande vanaf echografiefoto's tot boodschappen die de adolescente kinderen in verlegenheid brengen. *Grooming* is het door pedofielen actief benaderen van minderjarigen, bijvoorbeeld via internet, met als doel seksueel contact. *Sexting* is het via sms sturen van seksueel getinte berichtjes, al dan niet voorzien van pikant beeldmateriaal.

¹² Onderzoeksrapport MASS, Media – adolescenten – sociale steun – stress, Fase 1 en 2, MASS-onderzoeksteam, Prof. Dr. Steven Eggermont en Dra. Eline Frison

en 15 reacties wanneer men iets post. De top 5 populairste Facebook-activiteiten: 1. Nieuwsoverzicht bekijken (gemiddeld dagelijks) 2. Chatten (gemiddeld meerdere keren per week) 3. Privébericht sturen/ontvangen (gemiddeld meerdere keren per week) 4. Foto's Facebook-vriend bekijken (gemiddeld meerdere keren per week) 5. Profiel Facebook-vriend bezoeken (gemiddeld 1 keer per week). Top 3 redenen waarom jongeren actief zijn op Facebook: 1. Ontspanning (bv. omdat het aangenaam is, omdat het ontspant, enz.) 2. Sociale interactie (bv. om in contact te blijven met vrienden en familie, om de tijd op te vullen, als dagelijkse bezigheid, enz.) 3. Delen van informatie (bv. om een beetje over mezelf te vertellen, om persoonlijke informatie te delen, enz.)

- 9% van de jongeren communiceert één keer per week tot meerdere keren per dag met Facebook-vrienden in een private setting, 67% van de jongeren geeft aan 1 keer per week tot meerdere keren per dag het Facebook-profiel en/of foto's van anderen te bekijken, statupdates te lezen, etc. en 27% van de jongeren heeft ooit al eens een negatieve Facebook-ervaring gehad.
- 26% heeft stress voor pestgedrag en privacy bezorgdheden op Facebook (bv. negatieve reacties krijgen op een bericht/foto/video die op Facebook werd gepost), 6% heeft stress door wat anderen op Facebook posten (bv. het bekijken van mooie foto's van anderen), 5% heeft stress om niet populair te zijn op Facebook (bv. weinig verjaardagwensen ontvangen op Facebook) en 5% heeft stress om iets te missen wat er op Facebook is verschenen (bv. een dag of enkele dagen Facebook niet kunnen volgen).

Vooraf deze laatste cijfers verontrusten. Volwassen ervaren druk om op bvb. op Facebook aanwezig te zijn. Als volwassenen hier al mee worstelen, hoe zwaar weegt het dan niet voor minderjarigen? Vele volwassenen kennen de gevaren van online media, internet en Facebook zelf niet eens, of willen ze niet kennen of onder ogen zien. Kennen ze de volle impact van Facebook en Whatsapp? Beseffen ze dat bvb. de foto's altijd blijven bestaan? Hoe kunnen zij dan een sensibiliserend effect hebben op kinderen en jongeren? Volwassenen hebben een voorbeeldfunctie naar kinderen toe.

De smartphone is ook niet meer weg te denken uit de leefwereld van kinderen en jongeren. Veel van de mobiele apps zijn gelinkt aan een merk. Ze vragen veel persoonlijke data op en kinderen en jongeren geven deze door in ruil voor entertainment of deelname aan een wedstrijd. De kennis over deze mobiele apps (algemene voorwaarden, enz.) is, ook bij volwassenen, nog geringer dan de kennis over Facebook edm. Er wordt vaak gefocust op de grote spelers à la Facebook, maar eigenlijk worden zij gevoed door kleinere ontwikkelaars, kleine apps en games, die de *terms and conditions* klakkeloos overnemen.

De aanbieders van deze apps hanteren een economisch businessmodel rond dataverzameling en wanen zich vogelvrij. Op 15 oktober 2015 ontving de 'graaicultuur van de data-apps' de publieksprijs in de kader van de Big Brother Awards van de Liga voor Mensenrechten, net omwille van "hun massale gegevensverzameling, hun vaak ondoorzichtig privacybeleid en de lakse houding van de consument t.a.v. die gegevensverzameling".¹³ Gelukkig zien we ook dat instanties binnen Europa, zoals de privacycommissie, hun regels opleggen en het signaal geven aan deze bedrijven dat niet alles zomaar kan.

We lanceren hier een oproep tot responsabilisering van de gebruikers en houden een pleidooi voor meer mediawijsheid, maar tegelijkertijd mogen we de kant van de aanbieders niet uit het oog verliezen. Zij dienen hun gebruikersvoorwaarden te vertalen naar jongerentaal, zodat deze helder en transparant worden en de jongeren geïnformeerde keuzes kunnen maken. Bovendien moeten zij voorzien in efficiënte rapporteringsmechanismen als er iets fout loopt.

¹³ Persbericht Liga voor Mensenrechten, 15 oktober 2015

Toekomstige generatie app ontwikkelaars zijn vooral technologisch bezig. Het ethische aspect is van ondergeschikt belang. We pleiten voor meer ethisch besef en kritisch bewustzijn in de opleiding van de nieuwe generatie ontwikkelaars.

Het eerste signaal mag dus niet zijn dat we moeten leren omgaan met de gevaren, maar dat er gevaren op ons worden afgestuurd en dat de mensen die daarvoor verantwoordelijk zijn dienen geresponsabiliseerd te worden¹⁴.

De stem van kinderen en jongeren wordt vaker gehoord, wat we als Kinderrechtencoalitie alleen maar kunnen toejuichen. Ze worden dan ook vaker geraadpleegd en komen aan bod in verschillende media, o.a. in TV-uitzendingen. Maar ze komen ook vaak in beeld, terwijl het eigenlijk niet over hen gaat (bij een reportage over de vader bv. worden ook de kinderen mee in beeld gebracht).

Op 11 december 2015 keurde de Raad voor de Journalistiek een nieuwe richtlijn goed over het omgaan met minderjarigen in de media. Het Kinderrechtencommissariaat bouwde voort op de richtlijn en vanuit de ervaringen van kinderen en jongeren met media geven ze praktische suggesties voor journalisten en programmamakers, die gebundeld werden in een handige brochure¹⁵ die werd voorgesteld op 28 januari 2016. 'Het is belangrijk om minderjarigen te beschermen, maar ook om hun recht op vrije meningsuiting te garanderen', aldus nog het Kinderrechtencommissariaat.

AANBEVELINGEN

- De aanbieders van online media, van grote spelers zoals Facebook, tot de ontwikkelaars van kleine apps, hebben een zeer grote verantwoordelijkheid naar kinderen en jongeren toe. De Kinderrechtencoalitie vraagt hen ethisch te handelen en in hun bedrijfscultuur steeds rekening te houden met het belang van het kind. Het Algemeen Commentaar nr. 16 (2013) 'On State obligations regarding the impact of the business sector on children's rights'¹⁶ kan hierbij als richtlijn dienen.
- De overheid moet haar rol als regulator ten volle (blijven) spelen. Regelgeving dient op Vlaams en federaal vlak, maar vaak ook op Europees niveau ontwikkeld en toegepast te worden.
- In de opleiding van de ontwikkelaars van nieuwe media en apps dient aandacht geschonken te worden aan de ethische aspecten. Het IVRK kan hierbij tot inspiratie dienen.
- Hoewel ouders een voorbeeldfunctie hebben naar kinderen toe mogen we niet van hen verwachten dat ze de nieuwe onlinemogelijkheden kennen en/of gebruiken. Wel mogen we van hen verwachten dat ze hierover in dialoog willen gaan met hun kinderen.

¹⁴ 'Also important will be the development of mechanisms to represent and implement children's rights online. These could include codes of practice, guidelines, regulations, checklists and audits, processes for complaint and redress, participatory practices, impact assessments, monitoring and evaluation, and so forth', One in three: Internet Governance and Children's Rights, Sonia Livingstone, John Carr and Jasmina Byrne, Global commission on internet governance, Paper Series, nr. 11, November 2015, p. 16.

¹⁵ Minderjarigen in de media. Tips voor journalisten en programmamakers, Kinderrechtencommissariaat, januari 2016.

¹⁶ http://kinderrechtencoalitie.be/sites/default/files/wysiwyg/Databanken/KinderrechtenAlgemeen/Algemenecommentaren/crc-c-gc-16_en.pdf

- Initiatieven zoals een folder of brochure met tips en aandachtspunten voor journalisten over hoe zij minderjarigen in beeld brengen juichen we toe en moeten vanuit de overheid gestimuleerd en ondersteund worden.

ouders

We zien dat ouders door (vaak) onterechte onzekerheid moeite hebben om kinderen te begeleiden in internetgebruik.

Privacy en persoonlijke data gaan verder dan het louter technisch kunnen werken met een apparaat, het gaat over kritisch kunnen handelen. Als ouders meer betrokken zijn blijkt dat kinderen zich aandachtiger gaan opstellen. Betrokkenheid verhogen bij ouders en een open communicatie binnen het gezin is in die zin een belangrijk punt.

Cruciaal lijkt ons dat je als ouder je kinderen geen angst aanjaagt en niet gaat overproblematiseren. Ouders gaan best eens samen met kinderen online om te kijken wat kan en wat niet, spelen samen eens een game,...

Het is belangrijk dat ouders zelf voldoende geïnformeerd zijn zodat zij hun voorbeeldfunctie kunnen vervullen. Ouders moeten zich bewust zijn van hun eigen (online) gedrag. Mediawijsheid mag ook niet losstaand gezien worden, maar moet in alle aspecten van de opvoeding zitten.

Een zeer zware verantwoordelijkheid wordt dus bij de ouders gelegd. Ze moeten hierin dan ook versterkt worden, weerbaarder gemaakt worden. Er moet gezorgd worden voor een backup als ze met vragen zitten. Het platform¹⁷ dat Mediawijs aan het opzetten is lijkt ons daar een goede aanzet toe: een plek waar ouders naartoe kunnen als ze met vragen zitten en waar professionals naar kunnen doorverwijzen. Na deze initiële aanzet moet er duurzaam worden ingezet op een meersporenbeleid, met *train the trainer* programma's, sensibilisering van de ouders en waarbij intermediairen zoals de Huizen van het kind en andere partners die sowieso in contact komen met ouders hun rol kunnen spelen.

Parental mediation controls (filters binnen browsers, kinderveilige zone op tablets, mobiele toestellen *tracking software* enz.) kunnen soms nuttig zijn. Het debat is echter ambigue: langs de ene kant worden deze technieken ingezet om de rechten van het kind te beschermen en om potentiële risico's te voorkomen (ongepaste inhoud, op gevaarlijke plaatsen terecht komen), langs de andere kant is het ook een vorm van controle die de rechten van het kind schaadt (minder autonomie om zich in publieke omgevingen te begeven of online opportuniteiten die worden verhinderd). De betrokkenheid van de ouders botst hier met de privacy van het kind.

Belangrijker dan het al dan niet inschakelen van *tracking software* is dat ouders jongeren de nodige vrijheid, mediawijsheid en vertrouwen meegeven. Ouders zijn het best geplaatst om in te schatten wat kan en wat niet. We pleiten er niet voor om hier een bepaalde leeftijd op te kleven (i.t.t. de jeugdhulp, zie verder).

¹⁷ Mediawijs.be, het Vlaamse Kenniscentrum voor Mediawijsheid, is in januari 2013 op initiatief van de Vlaamse Overheid en in samenwerking met iMinds Media, van start gegaan. Het Kenniscentrum zet actief in op het coördineren en stimuleren van de samenwerking tussen actoren uit de overheid, het middenveld, de mediasector en het onderzoeksveld. Daarom worden er verscheidene overlegplatformen met verschillende stakeholders uit het veld georganiseerd.

De overlegplatformen die aan bod komen zijn: Onderzoek, Onderwijs, Sociaal-Culturele sector en het welzijnswerk en Mediawijsheids platform.

Bij dit alles moeten we erop letten dat we het kind niet met het badwater weggoien. Het is niet omdat er online risico's zijn dat men die per se zal tegenkomen of die als een probleem zal ervaren. Facebook kan bvb. een heel leuke en belangrijke tool zijn voor de communicatie naar ouders toe, tussen ouders onderling en tussen ouders en hun kinderen.

AANBEVELINGEN

- Ouders dienen betrokken te worden bij het onlinegedrag van hun kinderen. Zij dienen hierbij ook de nodige ondersteuning te krijgen. Een platform waar ze terecht kunnen met hun vragen is een eerste aanzet tot een duurzaam meersporenbeleid terzake.
- Controlesoftware kan ouders een veilig gevoel geven, maar botst met de privacy van het kind. We pleiten hier voor experimenteerruimte en opvoeding in mediawijsheid en het geven van vertrouwen i.p.v. angst aanjagen en overproblematiseren.
- Uiteraard is niet alle online gedrag problematisch. Vele tools zijn een verrijking in de communicatie naar en tussen ouders. *Good practices* met degelijke online tools moeten bekend worden gemaakt (via school, media,...) en ter beschikking worden gesteld van ouders.

ONDERWIJS

De relatie ouder-school begint zich vaker online af te spelen: scholen en ouders zijn aanwezig op Facebook, Smartschool, enz.

Facebook is een interessant en minder formeel medium om te communiceren en genereert positieve ouderbetrokkenheid. Ouders die vroeger niet fysiek aanwezig konden zijn op bvb. oudercontacten, kunnen nu wel informatie ontvangen en hierop reageren.

We denken hierbij ook aan de doelgroepenouders: sociale media zijn heel visueel en zeer toegankelijk voor anderstalige ouders, denken we maar aan een klasblog bv. Deze mensen hebben vaak ook geen toegang tot een computer, maar bezitten wel een smartphone waarop ze zaken kunnen volgen.

Er zijn dus veel positieve kanten aan dit verhaal. Maar dit interactief medium dat zorgt voor ouderbetrokkenheid, is soms ook problematisch voor de privacy van de kinderen. Denken we maar aan de vele Facebookafbeeldingen en filmpjes die getoond worden. Het uitwisselen van beeldmateriaal is leuk en wordt vooral vaak gebruikt tijdens het basisonderwijs, want daar zijn de ouders het meest nieuwsgierig naar wat er in de klas gebeurt.

Facebook kan ook een probleem vormen voor de scholen: ouders die aan het roddelen slaan bvb. of foute informatie die wordt doorgegeven en dus niet via officiële kanalen. Facebook neemt nu soms de plaats in van de schoolpoort.

De scholen moeten proberen eigenaar te blijven van hun eigen afbeeldingen en linken naar hun eigen schoolwebsite, zodat Facebook/Google geen eigenaar wordt van hun eigen afbeeldingen en de privacy beter gegarandeerd is.

Voor het plaatsen van een afbeelding van een minderjarige vragen scholen de toestemming aan de ouders, maar eigenlijk zouden ze ook toestemming aan de minderjarige moeten vragen. Ook minderjarigen hebben immers recht op afbeelding.¹⁸ De scholen vragen nu gewoon of ze foto's van kinderen mogen verspreiden, maar specificeren niet of het gaat om de schoolkrant of over Facebook. De toestemming voor privacymateries zou altijd specifiek moeten zijn. Dit kan opgenomen worden in het schoolreglement dat door ouders en leerling ondertekend moet worden. Ouders kunnen dit moment van het al dan niet toestemming geven gebruiken om er met hun kind over te praten, hier kan een stukje mediawijsheid plaatsvinden.

In het model schoolreglement van het GO! bvb. wordt de toestemming wel gespecificeerd en moeten ouders dit ook tekenen bij ontvangst. Normaal wordt dit bij het schoolreglement als bijlage gevoegd: 'ik geef toestemming tot fotograferen en verspreiding via de media (daarna volgt er meestal tussen haakjes een opsomming, schoolkrant, Facebook, enz.) van de school'. Sommige ouders specificeren dan dat de kinderen wel graag op schoolsite en nieuwsbrief willen staan, maar niet op Facebook. Probleem dat zich hierbij stelt: de scholen zitten met een enorme planlast en sommigen houden er wel degelijk rekening mee (bvb. een bepaald kind van de klas niet mee op de foto) maar het is te moeilijk om dit allemaal te gaan opsplitsen, bvb. dit kind mag wel op Facebook, maar niet in nieuwsbrief enz. Dus scholen kiezen het haalbare en laten de keuze voor alles of voor niets: dit is geen ideale situatie.

Hoe gaat het onderwijs om met de sociale media? Voor scholen is dit vaak ook nieuwe materie, ook zij zijn vaak zoekende. Leerkrachten zien niet altijd wat hun rol is en hoe ze die kunnen gaan spelen. Ze willen er wel rond werken, maar weten niet hoe ze eraan moeten beginnen. Er is dus een algemene nood aan educatie over nieuwe media binnen scholen.

Mediawijsheid moet meer systematisch en structureel geïntegreerd worden binnen het onderwijs, op het niveau van lerarenopleidingen, maar ook binnen basiscompetenties van de leerkrachten en tenslotte in de lessen, vakoverschrijdend en in de eindtermen. Scholen vragen nu bvb. om eens een uurtje over cyberpesten te komen spreken, maar dit is niet iets wat je zomaar op een uurtje kan oplossen zonder een uitgestippeld plan. Mediawijsheid moet aan bod komen in alle vakken, nu zitten de eindtermen vooral vervat in de lessen Nederlands (reclame en verschillende vormen van media kunnen onderscheiden) en geschiedenis.

Belangrijk is dus dat men niet zomaar éénmalig iets lanceert, een activiteit doet (klassiek: een les over mediawijsheid), maar kiest voor een geïntegreerde aanpak die gebaseerd is op praktische opvoedingskennis en wetenschappelijk onderzoek. Nu zien we vaak tools die ontwikkeld zijn door wetenschappers (zonder kinderen te consulteren of geen ervaring in omgang met kinderen) ofwel praktische tools die wetenschappelijk niet onderbouwd genoeg zijn.

Er zijn al veel tools rond online privacy, cyberpesten edm. ontwikkeld, *evidence based*, lespakketten waarvan we weten dat ze werken,maar het is niet bekend in hoeverre deze gebruikt worden in scholen.

Ook hier geldt het *train the trainer* principe: hoe kunnen we het onderwijzend personeel informeren en opleiden om jongeren bij te staan bij bescherming van hun persoonlijke data (meestal sociale media)? Mediawijsheid wordt sterk gepromoot en er is heel veel bereidheid bij scholen om er aan te werken maar voor veel leerkrachten is dit alweer de zoveelste nieuwe opdracht voor het onderwijs.

¹⁸ 'Zoals iedereen hebben ook minderjarigen recht op hun afbeelding. De rechtspraak aanvaardt steeds vaker dat minderjarigen zelf hun toestemming mogen geven om afgebeeld te worden als hun onderscheidingsvermogen groot genoeg is'(Kinderrechtencommissariaat, jaarverslag, p. 122). De huidige rechtspraak beoordeelt "voldoende onderscheidingsvermogen" volgens de concrete, feitelijke omstandigheden maar dikwijls ligt de leeftijdsgrens toch tussen 12 en 14 jaar (<http://onderwijs.ikbeslis.be/het-principe-toestemming>). De privacycommissie bracht een folder uit over het recht op afbeelding. Op vrijdag 29 januari organiseerde de privacycommissie een zitting met 120 jongeren. Eén van de aanbevelingen van de jongeren aan de regering is dat ze beelden willen blokkeren waarin ze zonder toestemming worden getoond (De Standaard 29.01.2016)

In welke mate is mediawijsheid geïntegreerd in het beroepsprofiel van leerkrachten en lerarenopleiders? Vooral in beroepsprofiel van lerarenopleiders en leraren gaat het over technisch instrumentele vaardigheden, minder om het “kritisch” gebruik van media, omgaan met boodschappen. Mediawijsheid zou een integraal deel moeten gaan uitmaken van de lerarenopleiding.

Studenten dienen optimaal voorbereid te worden op de complexe maatschappij. We denken hierbij aan de opleiding orthopedagogie (voor mensen die in voorzieningen die problematieken kunnen tegenkomen), sociaal (cultureel) werk, de jeugdwerkers van later, en nog vele opleidingen van mensen die met kinderen, jongeren en jongvolwassenen gaan werken.

We staan hier wat langer stil bij de het digitaal schoolplatform, een elektronisch leerplatform voor leerlingen en tevens het platform waar leerkrachten een deel van de administratie doen, gegevens van leerlingen noteren leerlingenvolgsysteem, enz. Er komt dus heel wat gevoelige informatie in terecht.

Het digitaal schoolplatform is een volledig beschermd platform, elke school heeft zijn eigen platform en dit wordt vrij goed beheerd en ongepaste content wordt goed in de gaten gehouden.

De ‘baso fiche’ bevat een samenvatting van alle stadia die de leerling heeft doorlopen gedurende het basisonderwijs. Dit wordt doorgegeven naar het secundair onderwijs, die hiermee aan de slag kunnen. Het kan worden uitgeprint of digitaal doorgestuurd worden naar een andere school. Als de gehanteerde structuur dezelfde is binnen verschillende scholen, dan kan het dossier zelfs geïmporteerd worden. De scholen vinken aan wie wat mag bekijken en hier stoot men soms op problemen. De ‘afvinking’ gebeurt niet altijd even goed en dit kan tot problemen leiden, zeker in situaties van uitsluiting. Scholen zijn ook niet altijd op de hoogte van wat ze wel en niet mogen doorgeven.

Bepaalde elementen uit hun dossier blijven leerlingen achtervolgen. Ze zouden echter het recht moeten hebben op een blanco startmoment, op een moment waarop de meter terug op nul wordt geplaatst.

Er bestaat echter een wettelijk kader rond het doorgeven van leerlingengegevens. Zo moet een leerlingendossier doorgegeven worden maar mag je het inkijken als ouder en je mag mee beslissen wat je wel en niet wil doorgeven (behalve bij problematische afwezigheden). De koepels dienen hun scholen hierover te brieven. Duidelijke richtlijnen zijn hierbij noodzakelijk, zeker over wie de eigenaar is van het leerlingendossier: dit dossier blijft immers leerlingen achtervolgen doorheen heel het basis en secundair onderwijs. De Kinderrechtencoalitie pleit voor gedeeld eigenaarschap en voor duidelijke en transparante richtlijnen.

Indien een school beslist te werken met smartschool, dan dient vooraf grondig over de aanpak nagedacht te worden en praktische afspraken te worden gemaakt over bvb. het geven van opdrachten aan leerlingen via smartschool, het online plaatsen van punten enz. Uiteraard moeten scholen erop toezien dat ze alle ouders met dit platform bereiken. Niemand mag uit de boot vallen!

Scholen zouden een sociaal media protocol moeten opstellen en smart school zou daar deel van moeten uitmaken. Ouders én jongeren moeten hierin betrokken worden, zodat er een goede vertaalslag naar de leerlingen toe kan worden gemaakt. De onderwijskoepels en het departement Onderwijs kunnen hierin initiatieven nemen.

Bij dit alles mag de pedagogische relatie met de leerling niet uit het oog worden verloren. Opvoeden gebeurt met vallen en opstaan en de leerling heeft recht op begeleiding en opvang. Heel de digitalisering, waarbij remidiëringssystemen en attesten alleen nog digitaal bestaan op een leerplatform kan tot gevolg hebben dat de relatie met de leerling herleid wordt tot een computersysteem. Alles zit in dit systeem, maar waar blijf je dan met het vertrouwen, de aansprakelijkheid, de band met leerling?

AANBEVELINGEN

- Scholen moeten een goed ‘netiquette’ beleid voeren. Nieuwe media introduceren op scholen creëert enorme opportuniteiten wat het bereiken van ouders en leerlingen betreft. Scholen dienen hierbij een netiquette te ontwikkelen, samen met de leerlingen en de ouders. Duidelijke, transparante afspraken over wat kan en niet kan dienen gemaakt te worden.
- De leerling met voldoende onderscheidingsvermogen dient steeds zijn toestemming tot afbeelding door de school te geven. Met een eenvoudig formulier kan aangegeven worden waar hij of zij wel of niet wil in afgebeeld worden. Na een bepaalde periode kan dit herzien worden.
- Mediawijsheid moet meer systematisch en structureel geïntegreerd worden binnen het onderwijs, op het niveau van lerarenopleidingen, waar mediawijsheid integraal deel moet van uitmaken, maar ook binnen basiscompetenties van de leerkrachten en tenslotte in de lessen, vakoverschrijdend en in de eindtermen.
- Het digitaal schoolplatform is een zeer handige tool voor scholen, maar moet doordacht toegepast worden en het belang van de leerling moet centraal gesteld worden. Duidelijke en transparante afspraken moeten gemaakt worden, met betrokkenheid van de ouders en leerlingen en alle ouders en kinderen dienen bereikt te worden indien men dit platform lanceert. Het moet deel uitmaken van de gevoerde netiquette binnen de school.
- We pleiten voor een gedeeld eigenaarschap van het (digitaal) leerlingendossier, met duidelijke en transparante afspraken over wat er met dit dossier gebeurt.
- Tenslotte mag nooit uit het oog worden verloren dat de leerling en de relatie leerling –school centraal moet staan. Nooit mag door het gebruik van sociale media en het uitbesteden van administratie aan digitale platforms het pedagogisch handelen in gedrang komen. Persoonlijk contact moet steeds verkozen worden boven online problemen proberen op te lossen.

JEUGDHULP

Mediawijsheid is belangrijk geworden binnen de jeugdhulp. Er is een duidelijke tendens binnen de hulpverlening naar meer en betere inzet van onlinemogelijkheden. Vlaams minister van Welzijn Vandeuren lanceerde in 2015 een Actieplan Onlinehulp, waar veel onderwijs- en hulporganisaties op inzetten. Meer en meer organisaties ontwikkelen apps voor de hulpverlening.

Leren omgaan met media is een nieuwe nood in het hulpverleningslandschap en tegelijk een nieuwe opdracht voor elke hulpverlener. Daarom werd het project Media-Train in het leven geroepen, een project van Tonuso vzw in samenwerking met de Katholieke Hogeschool Limburg, Thomas More Kempen (K-Point), Jongerenbegeleiding Informant vzw en het Steunpunt Jeugdhulp.

Thomas More, het Steunpunt Algemeen Welzijnswerk en de Centra Algemeen Welzijnswerk in samenwerking met hoofdsponsor Telenet Foundation zetten het project “Media-W” op. Met dit project willen deze partners mediawijsheid helpen verspreiden via de hulpverlening. De eerste stap daarbij is mediawijze begeleiders en hulpverleners opleiden, opdat zij door hun opgedane kennis en mediawijsheid kwetsbare gezinnen, ouders en jongeren kunnen sensibiliseren en op hun beurt mediawijzer maken.

E-hulp Vlaanderen is een samenwerkingsverband tussen Tonuso vzw en Khlim expertisecel eSocialWork vzw Jongerenbegeleiding Informant en Thomas More Kempen. Vanuit deze samenwerking proberen ze media een plaats te geven in het Vlaamse hulpverleningslandschap. Ze willen alle aspecten van media opnemen in de huidige manier van hulpverlening en in het omgaan met jongeren en hun gezinnen.

Het Online Hulp Uitwisselingsplatform (OHUP) stelt zich als doel om online hulpverlening binnen de sociale sector in Vlaanderen bekender te maken, uit te breiden en kwalitatief te verbeteren. OHUP houdt hiervoor de vinger aan de pols van de online communicatie. Meer dan 10 organisaties maken er deel van uit, waaronder Tele-onthaal, de Zelfmoordlijn, Awel en JAC.

Het Agentschap Jongerenwelzijn voorziet in een opleiding informatieveiligheid. Voor het INformatica Systeem Inter Sectorale Toegangspoort (INSISTO) heeft het Agentschap Jongerenwelzijn richtlijnen uitgewerkt rond de mogelijke functies van de gebruikers van INSISTO en rond de privacy van de cliënten. De Privacycommissie vraagt de drempel tot mogelijk misbruik van deze gegevens voldoende hoog te leggen. Alle activiteiten op de systemen van de overheid worden gelogd zodat steeds geweten is welke medewerkers wat precies opzochten over welke burger en wanneer. Het gebruik van persoonsgegevens moet steeds gemotiveerd kunnen worden in het kader van de professionele activiteiten. Op termijn moet elke voorziening een veiligheidsconsulent aanstellen die waakt over het veiligheidsbeleid.

Er zijn dus reeds heel wat initiatieven ontwikkeld. Wij vragen aan de overheid hier blijvend op in te zetten.

Net zoals in de lerarenopleiding komt privacy niet aan bod in de opleidingen jeugdhulp. Het is dus belangrijk dat opvoedingsverantwoordelijken zelf voldoende geïnformeerd en gesensibiliseerd worden om een voorbeeldfunctie voor de jongeren te kunnen zijn.

In residentiele settings is de begeleiding onvoldoende vertrouwd met dit thema, of wil men er niet mee bezig zijn. Ook voor de ouders gaat dit op: ze vragen zich af waar de jongeren mee bezig zijn en zitten daarbij ook nog eens in een positie waarbij ze jongeren niet kunnen begeleiden.

Er is nood aan een goed digitaal beleid binnen elke voorziening. Dit betekent het responsabiliseren en sensibiliseren van directies die vervolgens hun dienst en medewerkers op sleeptouw kunnen nemen.

De voorzieningen vragen om een handleiding, een protocol. Dit is echter een zeer complexe materie want je hebt het technisch aspect maar ook individueel niveau van de hulpverlener: gaan die online, niet online, maken ze apart een profiel aan of niet,....Sommige hulpverleners willen absoluut geen virtueel contact, anderen vinden dit dan wel weer een geschikte tool. Er zijn dus veel deelaspecten en te veel componenten om één bundel te maken die een antwoord biedt op alles. Eén plan voorstellen en aan organisaties zeggen: gebruik dit en alles komt in orde zou te weinig ruimte laten aan de identiteit van elke organisatie afzonderlijk.

De voorzieningen moeten wel streven naar het opstellen van een beleidsplan over hoe ze als organisatie kijkt naar media en hulp. Dit creëert de noodzakelijke rust voor begeleiders en bewoners, die weten waar ze aan toe zijn.

Indien je hulpverleners vraagt om deze beperkte mediawijsheid door te geven aan de ouders en kinderen, dan bots je op een muur. Hoe deze kennis vanuit mediaren doorgeven naar kwetsbare ouders is een zeer groot knelpunt. Hoe krijg je mediawijsheid binnen bij deze kwetsbare gezinnen, hoe bereiken we die ouders?

Als de problematieken groot zijn in het gezin, is mediawijsheid wel de laatste zorg, dus de kinderen worden daar vrijer in gelaten en de hulpverleners hollen achter de problemen aan. De reeds kwetsbare jongeren zoeken erkenning online¹⁹ en stappen daarbij soms makkelijker een grens over.

Nogal wat begeleiders en verantwoordelijken binnen voorzieningen proberen de boot van de digitale wereld zo goed als mogelijk af te houden door beperkingen in te stellen (half uur per dag online maar dat moet je verdienen bvb.) of door overtrokken toezicht (nalezen van chatgeschiedenis, screenshots om de 5 min van het scherm,...). We vangen ook signalen op dat een begeleider in de gehandicaptenzorg bv. makkelijk gaat meekijken op een Facebookprofiel. De Kinderrechtencoalitie is verontrust over deze signalen en pleit voor een inclusief denken, ook op vlak van mediawijsheid binnen voorzieningen. Privacy geldt voor alle kinderen: ook voor kinderen met een handicap!

Anno 2015 zouden kinderen en jongeren binnen voorzieningen recht moeten hebben op een veilige toegang tot het internet, op maat van de minderjarige. Bijkomende voorwaarde is dat jongeren én begeleiders gevormd zijn in mediawijsheid. Gezien de specifieke context van de voorziening (veiligheidsaspecten en bescherming minderjarige) is deze toegang niet van toepassing op mobiele apparaten.

Het Kinderrechtencommissariaat stelde een knelpuntennota²⁰ op over het publicatieverbod voor minderjarigen die onder een maatregel van de jeugdrechter vallen. Uit klachten die bij het Kinderrechtencommissariaat toekomen blijkt dat die minderjarigen dat verbod soms oneerlijk vinden. Dat ze niet herkenbaar in beeld mogen komen, weerhoudt ze ervan hun verhaal te brengen zoals zij dat willen. Het Kinderrechtencommissariaat stelt het publicatieverbod als principe niet in vraag, maar vraagt een wetswijziging die het mogelijk maakt dat de jeugdrechter het absolute publicatieverbod kan milderen, meer informatie om de wet eenduidig te interpreteren, een strenger vervolgingsbeleid bij wetsovertredingen, een actievere rol voor de Raad voor Journalistiek en aandacht voor kwetsbare kinderen in de Code voor journalistiek.²¹

Binnen de administratie jeugdhulp is een inhaalbeweging noodzakelijk. Zo gaat de sociale dienst van een bepaalde jeugdrechtbank wel online met cliënten (ondanks het feit dat het niet mag van de administratie), omdat ze bereikbaar willen zijn voor de jongeren en anno 2015 gebeurt dit nu éénmaal online.

Het is belangrijk dat het Agentschap jongerenwelzijn standaard beleidslijnen uitzet over de manier waarop je op een veilige manier rond privacy kan werken met kinderen en jongeren. Nu is er soms teveel nattevingerwerk, waarbij we vernemen dat dossiers (van een jeugdrechtbank) soms worden bijgehouden via dropbox of dat Excel sheets over de bezetting van een voorziening zonder beveiliging worden doorgemailed naar de administratie (dus met naam en toenaam van de jongeren).

¹⁹ Onderzoek toont aan dat chatten op Facebook en actief zijn in een besloten Facebookgroep leidt tot minder gevoelens van eenzaamheid, minder gevoelens van sociale angst en meer waargenomen sociale steun. Het regelmatig bekijken van anderen hun profiel en/of foto's, lezen van anderen hun statusupdates leidt dan weer tot meer lichaamsontevredenheid, meer gevoelens van eenzaamheid en sociale angst, maar ook tot meer waargenomen sociale steun. Onderzoeksrapport MASS, Media – adolescenten – sociale steun – stress, Fase 2, MASS-onderzoeksteam, Prof. Dr. Steven Eggermont en Dra. Eline Frison

²⁰ Kinderrechtencommissariaat, Knelpuntnota, Onbekend is onbemind: publicatieverbod voor jongeren onder een maatregel, 2013-2014/11

²¹ 'Over kinderen en jongeren die vrijwillig hulp krijgen in de jeugdhulp, zegt het publicatieverbod niets. Dat hoeft ook niet, maar het best komen er wel extra beschermingsmaatregelen zoals minstens een 'informed consent'. Voordat een jongeren toestemt, moet hij eerst begrijpelijke informatie krijgen over het doel en de vorm van de publicatie, waar hij terechtkan met zijn vragen, en dat hij zijn medewerking of de publicatie altijd kan stopzetten.' (Kinderrechtencommissariaat, jaarverslag 2013 - 2014, p. 120)

Het Agentschap jongerenwelzijn is echter bezig met een inhaalbeweging: zo organiseerde het Steunpunt Jeugdhulp in 2014, met de steun van het Agentschap Jongerenwelzijn het project 'ICT-veiligheidsbeleid voor de voorzieningen van de bijzondere jeugdbijstand' en heeft het Agentschap Jongerenwelzijn richtlijnen uitgeschreven over de bescherming van persoonsgegevens van minderjarigen.

Bij Jongerenwelzijn wordt veelal gebruik gemaakt van Binc, DOMINO en INSISTO voor het versturen of delen van persoonsgegevens. Deze toepassingen worden door het Agentschap gecontroleerd en omvatten een hoge beveiliging. Zoals hierboven reeds werd vermeld moet op termijn elke voorziening een veiligheidsconsulent aanstellen die waakt over het veiligheidsbeleid.

AANBEVELINGEN

- Veel organisaties hebben in het voorbije decennium hun onlinehulpverlening uitgebouwd. Mediawijsheid zou een deel moeten uitmaken van de opleiding van hulpverleners.
- Er is nood aan een goed digitaal beleid binnen elke voorziening. Dit betekent het responsabiliseren en sensibiliseren van directies die vervolgens hun dienst en medewerkers op sleeptouw kunnen nemen.
- Er is meer onderzoek nodig over hoe hulpverleners mediawijsheid kunnen overbrengen naar maatschappelijk kwetsbare gezinnen.
- Kwetsbare jongeren, jongeren met een handicaphebben dezelfde rechten als andere kinderen. Het is niet omdat ze in een voorziening zitten dat hun privacyrechten automatisch beknopt kunnen worden. Anno 2015 zouden kinderen en jongeren binnen voorzieningen recht moeten hebben op een veilige toegang tot het internet, op maat van de minderjarige. Bijkomende voorwaarde is dat jongeren én begeleiders gevormd zijn in mediawijsheid.
- Het belang van de jongere moet steeds voorop worden gesteld. We ondersteunen de vraag van het Kinderrechtencommissariaat waarbij een jeugdrechter een publicatieverbod kan mildereren in het belang van de minderjarige.
- Het Agentschap Jongerenwelzijn dient standaard beleidslijnen uit te zetten over de manier waarop je op een veilige manier rond privacy kan werken met je cliënten. Er werden vanuit de overheid al heel wat initiatieven genomen en we vragen dat ze hierop blijven inzetten: anno 2015 moeten jongeren immers online bereikt kunnen worden, ook in de hulpverlening.
- Onlinehulpverlening is zeer laagdrempelig. Zeker naar kinderen en jongeren toe is dit een groot voordeel t.o.v. de reguliere hulpverlening. We vragen dan ook aan de beleidsmakers en organisaties om hierop in te zetten en de nodige middelen te investeren.

NUTTIGE LINKS EN BRONNEN

- Advies 1504 Vlaamse jeugdraad Jongerenrechten, 1 juli 2015, https://vlaamsejeugdraad.be/sites/default/files/advies/1504-advies_jongerenrechten.pdf
- Alternatief rapport Kinderrechtencoalitie, 2010, http://kinderrechtencoalitie.be/sites/default/files/wysiwyg/alternatiefrapport/alternatief_rapport_2010.pdf
- Comité voor de Rechten van het Kind, <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/CRCIndex.aspx>
- [CRINmail 1436](#), 8 juli 2015: Childen and digital rights
- Day of General Discussion: "Digital media and children's rights" 12 september 2014,rapport, http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/2014/DGD_report.pdf
- <http://pepermunt.net/sociale-netwerken/sociale-netwerken.html> : eerste hulp bij internet
- <http://www.ikbeslis.be/>: website privacycommissie: platform waar kinderen, jongeren, ouders en scholen terecht kunnen voor informatie over de bescherming van de privacy van jongeren.
- <http://www.privacycommission.be/>: site van privacycommissie
- <http://www.kinderrechten.be/>: klachtenlijn KRC
- <http://www.kinderrechtswinkel.be/>: site KRW met o.a. brochure 't Zitemzo: Jouw leven jouw rechten
- <http://www.mensenrechten.be/>: site Liga voor Mensenrechten
- Jaarverslag Kinderrechtencommissariaat 2013 – 2014, <http://www.kinderrechtencommissariaat.be/publications/detail/jaarverslag-kinderrechtencommissariaat-1>
- Kinderrechtencommissariaat, Knelpuntnota, Onbekend is onbemind: publicatieverbod voor jongeren onder een maatregel, 2013-2014/11, <http://www.kinderrechtencommissariaat.be/advies/onbekend-onbemind-publicatieverbod-voor-jongeren-onder-een-maatregel>
- Kinderrechtencommissariaat, Minderjarigen in de media. Tips voor journalisten en programmamakers, januari 2016, http://www.kinderrechtencommissariaat.be/sites/default/files/bestanden/brochure_tips_voor_media_kinderrechtencommissariaat_2016.pdf
- Onderzoeksrapport MASS, Media – adolescenten – sociale steun – stress, Fase 1 en 2, MASS-onderzoeksteam, Prof. Dr. Steven Eggermont en Dra. Eline Frison, <http://docplayer.nl/5364694-Onderzoeksrapport-mass-fase-1.html>
- One in three: Internet Governance and Children's Rights, Sonia Livingstone, John Carr and Jasmina Byrne, Global commission on internet governance, Paper Series, nr. 11, November 2015, https://www.cigionline.org/sites/default/files/no22_2.pdf
- Privacy, een mensenrecht, Liga voor Mensenrechten, Ligadossier nr. 20, 2010, http://www.mensenrechten.be/index.php/site/shop/privacy_een_mensenrecht_e_book

- Verdrag inzake de Rechten van het Kind,
<http://kinderrechtencoalitie.be/sites/default/files/wysiwyg/Databanken/KinderrechtenAlgemeen/Internationaal-VN/ivrk.pdf>